

RECENZJA

Rozprawy doktorskiej Pani mgr inż.arch. Ewy Agoneze-Grela

pt.: „Architektura-migracje-tożsamość. Studium architektury szkieletowej historycznego regionu Colonia Santo Angelo w Brazylii na tle XIX-wiecznej fali emigracyjnej z Pomorza Zachodniego ”

wykonanej pod opieką promotorską

Pani Prof. dr hab.inż.arch. Agaty Bonenberg

w Wydziale Architektury Politechniki Poznańskiej

1. Podstawa opracowania

- 1.1. Zlecenie Dziekana Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej, Pani dr hab. inż. arch. Ewy Pruszevicz-Sipińskiej, prof. PP, na opracowanie recenzji rozprawy doktorskiej mgr inż.arch. Ewy Agoneze-Grela: pismo nr WA.63.02.2023 z dnia 05.04.2023 (wpłynęło 16.04.2023)
- 1.2. Ustawa o stopniach i tytułach naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Dz. U. nr 65 poz. 595 z dnia 14 marca 2003 r z późniejszymi zmianami (tekst jednolity na podstawie Dz. U. z 27.09.2017 r. poz. 1789)
- 1.3. Rozporządzenie MNiSzW w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzenia czynności w przewodach doktorskich, w postępowaniu habilitacyjnym, oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora z dnia 26.09.2016, Dz. U. z 30.09. 2016 poz.1586
- 1.4. Rozprawa doktorska: Ewa Agoneze-Grela, „Architektura-migracje-tożsamość. Studium architektury szkieletowej historycznego regionu Colonia Santo Angelo w Brazylii na tle XIX-wiecznej fali emigracyjnej z Pomorza Zachodniego ” (oprawiony wydruk dwustronny w formacie A4), Wydział Architektury Politechniki Poznańskiej, Poznań 2023 wraz z aneksem (powiększenia wybranych rycin) oraz wersja elektroniczna pracy na CD (wpłynęły 16.04.2023)

1. Ocena części formalnej rozprawy doktorskiej

Na wstępie recenzent pragnie zauważyć, że poziom edytorski przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej Pani mgr inż.arch. Ewy Agoneze-Grela jest wybitny, przekraczający w niektórych elementach standardy, do jakich przyzwyczały nas polskie wydawnictwa naukowe (jakość fotografii, grafik, z których wiele jest bardzo dużych), głównie dzięki doskonałemu projektowi graficznemu książki i ułatwiającemu jej przyswajanie składowi. To bardzo duże osiągnięcie na etapie pracy doktorskiej, ilustrujące zarówno talent, jak i wysublimowany gust Doktorantki oraz, jak należy mniemać, Promotorki. Każdy z rozdziałów rozpoczyna się od strony tytułowej, na której u dołu, drobniejszym drukiem, podano nazwy poszczególnych jego składowych (podrozdziałów, katalogów itp.). Zastosowanie kodów QR w części poświęconej *Katalogowi budownictwa szkieletowego w gminach Agudo i Paraiso do Sul* (str. 151-166), które jest rzadko spotykanym narzędziem edytorskim w polskich rozprawach doktorskich z zakresu architektury i urbanistyki, pozwoliło zarówno na zaoszczędzenie papieru poprzez pokazanie jedynie sygnalnych fotografii obiektu, ale przede wszystkim na dokładne zapoznanie się czytelników z omawianymi strukturami, niemal „na żywo” (przy użyciu smartfonów). Atrakcyjne i pięknie kadrowane fotografie, a także czytelne wykresy, tabele i infografiki oraz autorskie rysunki inwentaryzacyjne i szkice, prezentowane na odpowiednio dobranym tle (białym, zielonym lub czarnym) dopełniają obrazu doskonałej pod względem edytorskim książki. Powiększenia niektórych rycin, załączone w dodatkowej teczce wzbogacają odbiór rozprawy.

Rozprawa doktorska Pani mgr inż. arch. Ewy Agoneze-Grela pt.: *„Architektura-migracyjno-tożsamość. Studium architektury szkieletowej historycznego regionu Colonia Santo Angelo w Brazylii na tle XIX-wiecznej fali emigracyjnej z Pomorza Zachodniego”* jest jednotomowym, ilustrowanym opracowaniem w formie dwustronnego wydruku komputerowego formatu A4 (z aneksem w osobnej teczce zawierającym 7 powiększeń zamieszczonych w pracy map i infografik- rycin: 54,57,59,64,65,66 i 66), o objętości 386 numerowanych stron. Oba elementy doktoratu- książka i teczka, oprawione zostały w zielone płótno i opisane złotymi literami, co mentalnie budzi właściwe skojarzenia z Brazylią, jako miejscem większości przeprowadzonych w pracy badań. Całość dostarczono także na CD w formie elektronicznej. Pracę opracowano i przedstawiono do oceny w dyscyplinie architektura i urbanistyka, jakkolwiek dla pełnego zrozumienia przedstawianej problematyki, Doktorantka posiłkuje się także zagadnieniami z in-

nych dyscyplin naukowych- historii, etnologii, antropologii kultury, nauk społecznych i ekonomicznych, a także budownictwa (materiałoznawstwa). Samo zagadnienie tożsamości, będące jednym z trzech tematycznych nurtów rozprawy jest w swojej naturze multidyscyplinarne.

Struktura formalna rozprawy doktorskiej jest prawidłowa, charakterystyczna dla opracowań naukowych, Autorka wprowadza w niej jednak pewne modyfikacje, co pozwala jej w lepszy sposób zilustrować metodologię badawczą, a zarazem prowadzić czytelnika (i recenzenta) przez drogę badawczą, jaką sama przeszła. Po stronie tytułowej oraz wkładce z podziękowaniami dla Męża, zamieszczono czytelny *Spis Treści* (str. 7-9). W *Przedmowie autorskiej* (str.11-14) Doktorantka zapoznaje czytelników z naukowymi i osobistymi motywami podjęcia tego niecodziennego tematu badań, a także składa podziękowania osobom, które przyczyniły się do powstania doktoratu. Merytoryczną treść pracy podzielono na dziesięć rozdziałów (str.15-337). Rozdziały te dodatkowo są podzielone na podrozdziały pierwszego i - w razie konieczności - drugiego rzędu, zgodnie z dobrą praktyką obowiązującą w opracowaniach naukowych, zwłaszcza rozprawach doktorskich, czy habilitacyjnych.

W niektórych rozdziałach (4 i 5) istnieją podrozdziały „zakres pracy”, które odnoszą się do zakresu przedstawionych w danym rozdziale badań, podczas gdy podrozdział 1.2. *Zakres badań* (str.22 i 23) odnosi się do zakresu całej pracy. W innych rozdziałach (4,6,7,8 i 9) znajdują się podrozdziały zatytułowane „podsumowanie”, „podsumowanie i wnioski”, bądź „wnioski”. Tymczasem cały rozdział 8 (str.269-298) zatytułowano *Wnioski z badań- charakterystyka obiektów szkieletowych w historycznym regionie Kolonii Santo Angel*, co jest jednak, zgodnie z tytułem, odniesieniem do wniosków z części zaprezentowanych w rozprawie badań. Natomiast w rozdziale 10. *Zakończenie* (str.327-340) Autorka prezentuje całościowe podsumowanie rozprawy doktorskiej. W razie przyszłej publikacji, zarówno w Polsce, jak i w Brazylii lub Niemczech, należałoby się uważnie przyjrzeć wspomnianym tytułom poszczególnych części książki i sformułować je w sposób nie budzący wątpliwości i mniej konfundujący czytelnika.

Po częściach merytorycznych Doktorantka umieściła *Słowniczek* (str. 341-344), *Szkicownik* (str.345-362) *Bibliografię* (str. 363-369), zawierającą 134 pozycje stałe oraz 34 pozycje netograficzne, a następnie *Spis rycin i tabel* (str. 369- 3380), zawierającą odpowiednio: 198 rycin (archiwaliów, rysunków i grafik autorskich, współczesnych fotografii, w większości autorskich) oraz 8 tabel. Tom kończą wymagane przepisami streszczenia w języku polskim (str.383-384) oraz angielskim (str. 385-386).

Praca napisana jest językiem przystępnym, zrozumiałym także dla laików. Doktorantka prawidłowo używa także licznych specjalistycznych określeń i sprawnie posługuje się terminologią naukową oraz przypisami dolnymi i odwołaniami do pozycji bibliograficznych, co powinno cechować prace doktorskie. Na stronie 335, wersy 1-2, zdanie: „*Technika ryglowa bez regularnej konserwacji nie ma szans na przetrwanie*”, powinno raczej brzmieć: „*Obiekty wzniesione w technice ryglowej bez regularnej konserwacji nie mają szans na przetrwanie*”. Natomiast recenzent zgadza się z wybrzmiewającej z pracy myślą, że technika ryglowa bez edukacji młodszych pokoleń rzemieślników oraz wsparcia finansowego samorządu lub rządu również nie ma szans na przetrwanie. Literówek nie stwierdzono.

Zauważone przez recenzenta błędy edytorskie są nieliczne. Na ryc.63-66 (infografiki A-D) w lewym dolnym rogu umieszczono niewielki schemat lokalizacji każdego z prezentowanych sektorów w odniesieniu do badanego obszaru gmin Agudo i Paraiso do Sul. Schematy te w książce są każdorazowo podpisane „Sektor A- zachodni”, podczas gdy na powiększonych mapach załączonych w aneksie, są już podpisane prawidłowo.

Przedłożona do recenzji rozprawa została prawidłowo i czytelnie skonstruowana, w sposób ilustrujący dobrą znajomość warsztatu naukowego przez Autorkę i jej struktura nie budzi zastrzeżeń. Stwierdzam niniejszym, że pod względem formalnym rozprawa doktorska Pani mgr inż. arch. Ewy Agoneze-Grela pt. : „*Architektura-migracje-tożsamość. Studium architektury szkieletowej historycznego regionu Colonia Santo Angelo w Brazylii na tle XIX-wiecznej fali emigracyjnej z Pomorza Zachodniego*” spełnia wszelkie kryteria stawiane przed tego typu opracowaniami i wyróżnia się na tle innych prac doktorskich.

2. Ocena części merytorycznej rozprawy doktorskiej

Oceniana rozprawa doktorska Pani mgr inż. arch. Ewy Agoneze-Grela pt. „*Architektura-migracje-tożsamość. Studium architektury szkieletowej historycznego regionu Colonia Santo Angelo w Brazylii na tle XIX-wiecznej fali emigracyjnej z Pomorza Zachodniego*” podejmuje obecny marginalnie w badaniach z dyscypliny architektury i urbanistyki (na co wskazuje przedstawiony w rozprawie stan badań) problem trudnego, niejako wypieranego dziedzictwa wiejskiej architektury o proveniencji pruskiej na ziemiach Pomorza Zachodniego. A równocześnie całkowicie nieobecny, a zatem nowatorski w polskiej literaturze przedmiotu, temat przenoszenia pomorskich tradycji budowlanych na kontynent południowoamerykański, jako nośnika tożsamości narodowej, czy też etnicznej i zbadania siły jego oddziaływania po 130 lub 160 latach.

Interdyscyplinarność badań przeprowadzonych przez Doktorantkę jest oczywista. Musiała się ona odnieść do wydarzeń historycznych oraz zmian społecznych jakie zaszły zarówno w miejscu pochodzenia migrantów, jak i w miejscu ich osiedlenia się w koloniach, przez ostatnie 160 lat. Problem ten został omówiony szczegółowo na przykładzie Kolonii Santo Angelo w południowej Brazylii, a także na przykładzie kilku miejscowości w południowej części historycznego Pomorza Zachodniego w Królestwie Prus (obecnie południowa część województwa zachodniopomorskiego w Polsce), z których pochodzili kolonizatorzy. Doktorantka musiała się także odnieść do starszych wydarzeń historycznych oraz czynników społecznych i przyrodniczych, które przyczyniły się do migracji, jak i upowszechnienia pewnych wzorców budowlanych na dwóch kontynentach. Pomocna okazała się tutaj kwerenda literaturowa z wielu dziedzin i dyscyplin nauki, obejmująca przede wszystkim źródła zagraniczne, a także kwerenda archiwalna przeprowadzona przez Doktorantkę w archiwach i instytucjach kultury na dwóch kontynentach. Niezwykle cennym elementem metody badawczej zastosowanej przy opracowywaniu rozprawy były trzy podróże badawcze do Brazylii, w latach 2015-2018, a także wcześniejsze i równoległe podróże badawcze na Pomorze, w tym do miejsc pochodzenia migrantów w okolicach Drawska, Szczecinka i Czaplinka. Unikalne materiały zebrane podczas tych podróży i opracowane zarówno w formie opisowej jak i rysunkowej (inventaryzacja wybranych 11 obiektów w Brazylii oraz wrazeniowe szkice autorskie), a także niezwykle bogaty materiał fotograficzny (którego zapewne niewielką część udało się zaprezentować w rozprawie doktorskiej), stanowią o ogromnej wartości naukowej doktoratu. Zwłaszcza w obliczu niszczenia i zanikania ponad stuletniego dziedzictwa architektonicznego i architektoniczno-urbanistycznego Pomorzan (tak w Brazylii, jak i w Polsce).

Autorka w rozdziale 1. *Wprowadzenie* prawidłowo uzasadnia wybór tematu, określa zakres i metody badawcze, które następnie z powodzeniem realizuje, co zostało już nadmienione powyżej. Praca składa się z opisów kontekstu (przyrodniczego, kulturowego, społecznego, przestrzennego), eksploracji terenowej, rozbudowanych analiz i wniosków. Elementem pomagającym zbadać problemy związane z tożsamością grupową stał się formularz ankiety oraz rozmowy z obecnymi właścicielami historycznych domów w Brazylii (przedstawione w rozdziale 9). Recenzentowi brak podobnej ankiety i rozmów z obecnymi właścicielami domów szkieletowych na Pomorzu, chociaż Doktorantka przywołuje w tej kwestii obecne w literaturze naukowej badania.

Trzy cele rozprawy doktorskiej zostały sformułowane następująco (str. 19):

- *udowodnienie i udokumentowanie istnienia domów szkieletowych wzniesionych przez pomorskich emigrantów w Brazylii;*

- *zdefiniowanie charakterystyki domu pomorskiego występującego w Kolonii Santo Angelo. Postanowiono wyodrębnić cechy zachowane z zapamiętanego domu sprzed emigracji (cechy petryfikowane) oraz cechy zmodyfikowane, przystosowane do nowych warunków (cechy adaptowane)*
- *celem nadającym kierunek badaniom stały się kwestie związane z poczuciem tożsamości grupowej oraz symboliką, jaka może nieść ze sobą architektura*

Pierwszy z nich można traktować zarówno jako cel badawczy, jak i aplikacyjny, ponieważ wykonane przez Doktorantkę inwentaryzacje mogą posłużyć (w jednym przypadku już się tak stało) do konserwacji i zachowania zagrożonego dziedzictwa architektonicznego. Pozostałe dwa, to cele badawcze. Wszystkie zostały w pełni zrealizowane na kartach recenzowanej rozprawy.

W podrozdziale 1.3. *Teza pracy* (str. 23-24) Doktorantka sformułowała trzy tezy rozprawy :

- *W południowym stanie Brazylii- Rio Grande do Sul – istnieją budynki wzniesione w drewnianej konstrukcji szkieletowej, a rozwiązania konstrukcyjno-materiałowe, w tym użycie techniki ryglowej, były wynikiem przeniesienia pruskiej tradycji budowlanej z obszaru Pomorza Zachodniego [właściwie: Pomorza Tylnego- uwaga recenzenta] na grunt brazylijski za przyczyną fali migracyjnej w drugiej połowie XIX wieku.*
- *W architekturze migrantów przemieszczających się z Pomorza Zachodniego [Tylnego- uwaga recenzenta] do Brazylii utrzymała się tradycja wznoszenia budynków w technice szkieletowej, a modyfikacji uległ sposób jej zastosowania oraz plan funkcjonalno-użytkowy (np. wyodrębnienie kuchni jako osobnego budynku, uproszczenie planu funkcjonalnego domu, wyniesienie konstrukcji na kamiennych lub ceglanych stopach).*
- *Dobór materiałów zależy od położenia geograficznego, warunków klimatycznych i dostępności materiałów*

Wydaje się, że druga z tez jest zbyt szczegółowa i można by z powodzeniem na tak wstępnym etapie rozprawy opuścić informacje zamieszczone w nawiasie, zwłaszcza, że dalsze badania wykazały także wiele innych adaptacji (w tym przede wszystkim werandy). Tym niemniej, Doktorantka w wyniku przeprowadzonych badań, ich analiz i wniosków, wykazała na kartach rozprawy słuszność wszystkich postawionych tez. W wyniku obserwacji mieszkańców i ich stosunku do badanych , odziedziczonych po pomorskich imigrantach domów w kolonii, sformułowano także „hipotezę poboczną”(str.24), którą udowodniono, przy pomocy badania ilościowego i rozmów zaprezentowanych i omówionych w rozdziale 9 (str. 299-326). Brzmi ona:

- *Przypuszcza się, że obecni mieszkańcy domów szkieletowych wzniesionych przez europejskich emigrantów w Brazylii rozumieją symbolikę tej architektury, wskazującą na ich odrębność etniczną. Czują się dumni ze swoich domów wykonanych w technice ryglowej, a świadomość ich posiadania wzmacnia poczucie tożsamości grupowej*

Całą rozprawę recenzent odbiera niezwykle pozytywnie. Szczególnie wartościowymi częściami pracy są rozdziały 4-8 (str. 91-298), które przedstawiają raporty z podróży badawczych (metoda *odkrywania i obserwacji*) na Pomorze Zachodnie i do Brazylii, wraz z dogłębną, wielowątkową analizą zasobów budownictwa szkieletowego w dawnej Kolonii Santo Angelo- dziesięjszych gminach Agudo i Paraiso do Sul - (rozdział 6 – str. 147-196) i szczegółową inwentaryzacją wybranych obiektów (rozdział 7 – str. 197-268).

Kluczowym dla sformułowania końcowych wniosków z badań w rozdziale 8 (str.269-298) stało się usystematyzowanie wyników badań w formie przedstawionych w pracy tabel, wykresów, a zwłaszcza infografik, które pozwoliły na zgromadzenie i proste przedstawienie w jednym miejscu ogromnej ilości zebranych przez Doktorantkę danych. Zastosowanie nowoczesnych metod badawczych, takich jak geolokalizacja oraz użycia do przedstawienia części pozyskanych danych kodów QR lub atrakcyjnych, trójwymiarowych modeli terenu, które stanowią część ilustracji w pracy, jest nowatorskim elementem w rozprawach doktorskich z zakresu historii dziedzictwa architektonicznego, przedstawianych w polskich uczelniach. A taką pracą jest właśnie doktorat Pani mgr Ewy Agoneze-Grela.

W rozdziale 9 *Tożsamość wyrażana architekturą. Znaczenie architektury w określaniu i zachowywaniu identyfikacji zbiorowej migrantów* (str.299-326) Doktorantka podejmuje się karłowatego zadania, które samo w sobie mogłoby stanowić temat odrębnej rozprawy naukowej. I to raczej spoza dyscypliny architektura i urbanistyka. Stosunkowo nieduża, w stosunku do pozostałych, objętość tego rozdziału dowodzi, że Autorka jedynie „dotyka” tej tematyki, jakkolwiek robi to w sposób niezwykle profesjonalny, prezentując warsztat naukowy godny dojrzałego badacza (wykresy na stronach 315-317 prezentujących wyniki ankiety). Być może temat ten byłby ciekawym zaczątkiem do kolejnych badań, prowadzonych wspólnie z socjologami, etnologami i antropologami kultury (koniecznie także na terenie Pomorza Zachodniego). Na tym tle nasuwa się pytanie, czy przedstawiany mieszkańcom dawnej kolonii Santo Angelo formularz ankietowy był konsultowany ze specjalistami z ww. dziedzin?

3. Podsumowanie, uwagi

Dysertacja doktorska Pani mgr inż.arch. Ewy Agoneze-Grela pt. *„Architektura-migracje-tożsamość. Studium architektury szkieletowej historycznego regionu Colonia Santo Angelo w Brazylii na tle XIX-wiecznej fali emigracyjnej z Pomorza Zachodniego”* jest bardzo dobrym, rzetelnym opracowaniem naukowym, wykonanym w oparciu o dobrze dobrane metody badawcze i dostępne, weryfikowalne dane. Określone w rozdziale 1 cele badawcze (i cel aplikacyjny)

zostały w pełni zrealizowane na kartach rozprawy, a przedstawione trzy tezy i hipoteza poboczna, udowodnione. Lektura dysertacji jest przyjemnością i dostarcza wiele informacji na temat historii, rozwoju i współczesnego funkcjonowania jednorodzinnych obiektów ryglowych w dawnej pruskiej kolonii Santo Angelo w Brazylii, a także w województwie zachodniopomorskim. W tym zakresie w znaczący sposób dysertacja doktorska Pani mgr Ewy Agoneze-Grela poszerza zasób wiedzy w dyscyplinie architektura i urbanistyka w Polsce, przyczyniając się do jej rozwoju. Struktura, konstrukcja i poziom edytorski rozprawy oceniam jako wyróżniający. Podobnie jej poziom merytoryczny. Nieliczne uwagi zgłoszone w poprzednich częściach recenzji w żaden sposób tej oceny nie umniejszają.

4. Konkluzja

W konkluzji recenzent pragnie podkreślić, że Doktorantka w sposób bardzo dobry opanowała warsztat naukowy i wykazała się ogólną wiedzą teoretyczną w dyscyplinie naukowej *architektura i urbanistyka*. Zaletą pracy jest zaprezentowanie uniwersalnych metod badań, które mogą zostać powtórzone dla innych kolonii europejskich na odległych kontynentach. Przeprowadzony w pracy doktorskiej wywód pozwolił zrealizować przyjęte cele oraz udowodnić postawione tezy w postaci zaprezentowanych wniosków i podsumowującego *Zakończenia* (rozdział 10, str. 327-340). Dodatkowo należy ponownie podkreślić bardzo wysoką wartość edytorską przedstawionej do oceny książki, w tym jej układ graficzny, wykorzystane archiwalia, a przede wszystkim autorskie fotografie, rysunki, schematy i infografiki.

Recenzent stwierdza niniejszym spełnienie przez Panią mgr inż.arch. Ewę Agoneze-Grela w rozprawie doktorskiej pt. *„Architektura-migracje-tożsamość. Studium architektury szkieletowej historycznego regionu Colonia Santo Angelo w Brazylii na tle XIX-wiecznej fali emigracyjnej z Pomorza Zachodniego”* merytorycznych kryteriów i wymogów wynikających z Ustawy o Stopniach Naukowych i Tytule Naukowym, z dnia 14.03.2003 roku, wraz z późniejszymi zmianami (Dz. U. z 27.09.2017 r. poz. 1789), oraz stosownych Rozporządzeń MNiSzW (obecnie MNIE). Tym samym wnosi do Pani Dziekan Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej o kontynuację procedury, przyjęcie rozprawy doktorskiej i dopuszczenie Pani mgr inż.arch. Ewy Agoneze-Grela do publicznej obrony. W razie przyjęcia obrony wnioskuje także o wyróżnienie rozprawy doktorskiej, ze względu na innowacyjność zastosowanych metod badawczych oraz wartościowej i unikalnej tematyki pracy, a także doskonałego opanowania warsztatu naukowego przez Doktorantkę.

Prof. dr hab.inż.arch. Mateusz Gyurkovich

Kraków, 31.05.2023